

Pap Ildikó – Szikossy Ildikó

MÚMIÁK AZ ÚJVILÁGBÓL

29

DÉL-AMERIKA, A MÚMIÁK FÖLDJE

A múmiák sokfélék, a sarkvidékeken kívül a világ szinte minden részén megtalálhatók. Keletkezésük módja és ideje ugyancsak rendkívül különböző. Bár a múmia szót hallva többnyire az egyiptomiak jutnak eszünkbe, kevesen tudják, hogy Dél-Amerikában már 6500 évvel ezelőtt, tehát az egyiptomiakat legalább 2000 évvel megelőzve igyekeztek mumifikálás segítségével megőrizni halottaikat, és a földrész egyike azoknak a helyeknek, ahol a legtovább folytatták a mumifikálás hagyományát.

Dél-Amerika egyes területeinek klímája egyébként is kedvezett a természetes mumifikálódásnak. A mai Peru és Chile partvidékén a sivatagban eltemetett halottakat az egész évben forró, száraz levegő szárította ki (a spanyol hódítók részletes leírást hagytak ránk az itt élő őslakosok életéről, szokásaikról, s így megemlítik azt is, hogy a nagy forróság hamar kiszárítja az itt eltemetett testeket). A magas hegyekben pedig – ahol a jég és a hideg az úr – fagyva kiszáradt jégmúmiák jöttek létre. Egyes népcsoportok olyan jól ismerték ezeket a természeti hatásokat, hogy azokat kihasználva halottaikat szándékosan, a legkülönbözőbb technikákkal mumifikálták. Így vált Dél-Amerika a múmiakészítés egyik szülőföldjévé.

AZ ELSŐ MÚMIAKÉSZÍTŐK, A CHINCHORRÓK

A mai Peru és Chile part menti területén több ezer évvel ezelőtt élt halásznépek a Föld legrégebbi múmiakészítői. Chinchorróknak hívják őket az öböl után, ahol előkerültek kultúrájuk tárgyi emlékei. A chinchorrók a Kr. e. 5. évezred elején vehették észre először, hogy az általuk eltemetett holtak épségben maradtak meg sivatagi sírjaikban. Ez vezethetett végül az elhunytak mesterséges tartósításához, sőt újjáalkotásához. Eleinte csak magzatokat, gyermekeket és szoptatós anyákat mumifikáltak, de kb. Kr. e. 3500-tól már mindenkit.

A meglehetősen egyedi eljárás a holttest belső szerveinek eltávolításával, az izmok csontokról való lefejtésével kezdődött. A csontvázat ágakkal megerősítették, a belső szerveket agyaggal, láma- és vikunyaszőrrel, szárított növényekkel helyettesítették. Az izmokat vékony köteg nád és tengeri fű segítségével építették újra, és a testet az elhunyt gondosan lefejtett, félretett bőrével fedték be. A hiányzó részeket tengeri oroszlánfóka bőrével pótolták. Végül az egész testet hamuval kevert sárral, majd fényes fekete festékkel, a későbbi időkben ragyogó vörös okkerrel kenték be. Sokuk arcát gondosan megmunkált agyagmaszk borította, a nemi szerveket agyagból mintázták meg. Másoknak emberi hajból készült hosszú parókája is volt.

Napjainkig közel 300 chinchorro múmiát tártak fel. Ezek fele mesterséges módon mumifikált, a többi az Atacama-sivatag forró, száraz homokjában mumifikálódott. (Lásd még Kasza Csaba cikkét ugyanebben a számban!)

Egy chinchorro gyermek múmiája (San Miguel de Azapa Régészeti Múzeum, Arica, Chile)

A CHANCAY-KULTÚRA MÚMIÁI

Az alig ismert Chancay-kultúra Peru középső partvidékén, az úgynevezett Wari civilizáció eltűnését követő időszakban, Kr. u. 1000 körül alakult ki. Mintegy 500 éven keresztül maradt fenn, majd az Inka Birodalom terjeszkedésének esett áldozatául. Temetkezési szokásaik kevésbé ismertek. A néhány épségben maradt múmia vizsgálata alapján viszont tudjuk, hogy halottaikat textilbe bugyolálták, a pólyák közé apróbb tárgyakat, kavicsot, kagylót, csigaházat, pamutgombolyagot helyeztek.

Asszony két kisgyermekkel, az andoki partvidékről (fotó: Jean Christen, Reiss-Engelhorn-Museum Mannheim©2021). Az asszony ölében egy 1-2 éves, a feje alatt egy 2-3 éves gyermek fekszik. Valószínűleg természetes módon mumifikálódtak a száraz tengerparti klímának köszönhetően. A radiokarbon kormeghatározás szerint a gyermekek korábban (1200–1300 körül) élhettek, mint a nő. A különbség azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy nem egykorúak, ugyanis a tengeri táplálék befolyásolhatja a kormeghatározás eredményét. A genetikai vizsgálatoknak sajnos nem sikerült kideríteni, hogy az asszony a gyermekek édesanyja volt-e.

30–50 éves nő múmiája a Chancay-kultúra területéről (Peru, Kr. u. 1415 ± 16 – fotó: Jean Christen, Reiss-Engelhorn-Museum Mannheim©2021).

A lábak keresztbe tett pozíciója kizárólag a Chancay-kultúra női múmiáira jellemző. A hason keresztbe tett karokat és kezeket többnyire barna anyagmaradvány fedi. A jobb lábán lévő karperecet valószínűleg a gyűjtő helyezhette át a karról. A CT-felvételek elemzése derítette ki, hogy az asszony mindkét kezében apró tárgyakat, két picit tejfogát szorongat. Valószínűleg gyermekének fogacskáit rejtették a kezébe, útravalónak. A kutatók ezeket nem távolították el, hanem három dimenzióban kinyomtatták.

is egy batyuba helyeztek. Halottaikat természetes állapotban őrizték meg, a belső szerveket nem távolították el. Az elhunytat magzati pózba ültették. A térdeket szorosan a mellkashoz húzták fel, majd a testet kötelekkel guggoló pózba rögzítették. Füvekkel, sással vették körül, végül hímzett szövetanyagokba csavarták be, tömött batyut készítve. Egy-egy batyu akár 100 kg-ot is nyom. A külső rétegek közé különféle tárgyakat, tollakat, kokalevele-

Múmiabatyu a Paracas-kultúrából

A MÚMIABATYUK

Sok esetben viszont nem tudjuk pontosan, hogy a Kolumbusz előtti népek milyen technikával konzerválták a halottaikat. Több dél-amerikai kultúrába tartozó népről viszont tudjuk, hogy batyuba csomagolta elhunyt szeretteit. Peruban a Kr. e. 400-as években már készítettek múmiabatyukat, és a szokást több mint ezer esztendőn át gyakorolták. Volt, hogy egy, máskor akár négy-öt testet

Egy múmiabatyu belső struktúrája

ket, ételt, italt helyeztek. A batyu tetejére gyakran álfeket tettek, melyet textilből vagy fémből készítettek. Párnára ültették őket, hogy a vastag pamut felszívja a bomlás során keletkezett, a testen belül a gravitáció következtében lecsorgó, a testnyílásokon át kiszivárgó nedvet. A test így lassan kiszáradt. Ancón temetőjében például több ezer, Kr. u. 600 és 1500 között készült múmiabatyut tártak fel. A Limától délre fekvő Paracas-félszigeten pedig akár temetők százai is létezhetnek, múmiák ezreivel.

A KOSÁRMÚMIÁK

A batyumúmiák egy különleges típus, amikor a testet nem színes szöttesekkel tekerték be, hanem növényi szálakkal fonták körbe, kosarat készítve az elhunyt köré. A kosármúmiák közös jellemzője, hogy a kosár elején hagytak egy nyílást az arcnak, amelyen át az ősök a túlvilágból visszatekintve vigyázzák és felügyelik az élőket. A mumifikálási szertartás végén a kosarakat eltemették, vagy a *chullpas*nak nevezett, mélyre ásott sírokba helyezték. Az élők az elhunyt rokon tiszteletére ételáldozatokat és értékes ajándékokat helyeztek a sírba.

Egy bolíviai kosármúmia. Robert Bryson Jones amerikai üzletember és biztosítási ügynök 1939-ben két különleges múmiát adományozott a Kansas állambéli Kansas City Museumnak. Jones az 1920-as években járt Bolíviában, és a két múmiát La Pazban vásárolta. Bár a helyi piacon – még napjainkban is – sokféle dél-amerikai múmiát árulnak, az a mód, ahogy az őslakosok kosárba helyezték elhunyt szeretteiket, kizárólag erre a régióra jellemző. (Kansas City Museum, Kansas City, Amerikai Egyesült Államok, A világ múmiái kiállítás, Budapest)

A NAZCA MÚMIÁK

A dél-perui partvidéken megtelepedő nazcák Kr. e. 300 körül építették ki központjukat, Cahuachit. Halottaikat, akik mellé edényeket, használati tárgyakat is helyeztek útravalóul, a száraz sivatagi homokba temették. A testeket

felöltöztetve, pamutlepelbe csavarva, guggoló testhelyzetben ültették a sírba, ezzel segítve a mumifikálódást. A sivatagi környezetben a testek tökéletesen kiszáradtak.

Dél-Amerika-szerte elterjedt szokás volt az élők koponyájának szándékos alakítása is. A fejet csecsemőkortól kezdve szoros pólyákkal formálták. A homlokra párnát, a fej hátsó részére a kötések közé falapocskákat helyeztek. A férfiak és nők fejét egyaránt deformálták. Vélhetően az így kialakított fejformát szebbnek, az isteneiknek tetszőbbnek, esetleg hozzájuk hasonlóknak tartották.

DÉL-AMERIKA UTOLSÓ MÚMIAKÉSZÍTŐI, AZ INKÁK

Dél-Amerikában az inkák voltak az utolsók, akik mumifikálták halottaikat. Az ősi hagyománynak a spanyol hódítók vetettek véget. Leírásaik szerint alig négy esztendő leforgása alatt 1365 inka múmiát semmisítettek meg, egy részüket eltemették, nagy részüket pedig elégették. Mivel egyetlen előkelő múmiája sem maradt meg, sajnos az inka mumifikálás pontos módszereit nem ismerjük.

A spanyol pusztítás ellenére az inkák életéről és szokásairól, köztük arról, hogy miképp bántak halottaikkal pont a spanyol történétírók rajzokkal díszített szövegeiből maradtak ránk információk. Innen tudjuk, hogy az inkák uralkodóikra istenként tekintettek és úgy is bántak velük, még haláluk után is. A holttestüket bebalzsamozták és Cuzcóban, az Inka Birodalom fővárosában található Nap (Inti) templomában őrizték. Ünnepekkor a múmiákat előhozták a sírhelyről, arannyal díszítették őket, felvonultak velük Cuzco utcáin, asztalhoz ültették, étellel, itallal kínálták őket, és tanácsaikat is kikérték. Az aktuális uralkodó együtt ünnepelt a már elhunyt uralkodókkal a különféle eseményeken.

Az inkák körében elterjedt szokás volt a *capacochának* nevezett rituális gyermekáldozat is. Ezt a szertartást természeti katasztrófák, földrengések vagy vulkánkitörések után, illetve nagy horderejű társadalmi vagy politikai események, például egy új uralkodó trónra lépése alkalmával

gyakorolták. Az Inka Birodalomban a kivételesen szépnek tartott, 7–15 év közötti gyermekeket családjuktól elszakítva a ma Peru területén található Cuzcóban lévő szertartási központba hurcolták. Hatalmas lakomát követően az ünnepélyesen felöltöztetett gyermekeket az Andok fagyos csúcsai közé vitték, ahol feláldozták őket isteneiknek. A rituálé során elkábították, gyakran megfojtották, fejbe verték vagy kivéreztették őket. Az ifjú áldozatokat rituális tárgyakkal, ezüsből készült miniatúr alpakákkal, szobrocskákkal, agyagedényekkel együtt hagyták a hegycsúcson. A rendkívül hideg és száraz környezet számos ilyen kis testet őrzött meg megfagyott múmiaként.

Torzított koponyájú kisgyermek múmiája (fotó: Jean Christen, Reiss-Engelhorn-Museen Mannheim©2021). A homlokon ma is jól kivehető a szoros torzító pólák nyoma. A testen látható lenyomatok szerint a gyermeket többretegnyi szövettel bugyolálták be.

A FEJVADÁSZOK

A történelem során számos ősi kultúra embere gyűjtött trófeaként fejeket. Ennek két leggyakoribb oka a tisztelet és a hatalom kifejezése volt. A trófeákat a legkülönbébb módszerekkel készítették kultúrától és céltől függően. Voltak, akik egész levágott fejeket gyűjtöttek, voltak, akik csak egy részét, pl. a skalpot; mások a bőrt eltávolítva csak a koponyát őrizték meg. Egyesek a levágott fejet mumifikálták, mások zsugorították. Sok esetben az ősök tisztelete céljából vagy egyéb rituális célból őrizték a családtagok fejét is.

A nyugat-brazíliai munduruku törzs tagjait is kegyetlen fejevadászokként ismerték. A csatában legyőzött ellenség fejéből a férfiak trófeát készítettek, ezzel emelve társadalomban elfoglalt státuszukat. Az első lépés az agy eltá-

volítása volt a koponya alsó részén található öreglyukon keresztül. A fejet ezt követően áztatták, kifőzték, majd kiszáritották. Végül tollakkal és növénymotívumokkal díszítették, és a győztes harcos házában állították ki.

Inka uralkodó múmiája Poma de Ayala könyvéből

ZSUGORÍTOTT FEJEK – A ZANZÁK

A zanzáknak nevezett zsugorított fejek a háborúban szerzett trófeák, amelyeket az amazóniai jivarók készítettek az ellenségeikkel vívott győztes csatákat követően.

Az Ecuadorban és Peruban élt suár törzs tagjai ellenségeik leölését követően azok fejéből ugyancsak zsugorított trófeát készítettek. A győztes harcos így magáévá tehetette a legyőzött erejét, és megvédte magát attól, hogy hasonló sorsra jusson. A fejszugorítás összetett folyamat volt. Első lépésben a hajas fejbőrt felvágva eltávolították a koponyát és a lágyszövetek egy részét. A többi részt érintetlenül hagyták. A koponyát, pontosabban ezt a megmaradt bőrös részt egy speciális forró folyadékba mártogatták, melynek természetes tannintartalma segített konzerválni a bőrt. Ezt követően lándzsahegyre tűzték száradni; előbb szabad levegőn, majd forró homok segítségével. A szárítás során a fejet forró homokkal és kavicsal töltötték meg. Miután a homok kihűlt, kiöntötték, és

Egyes közösségekben a férfivá válást jelentő beavatási szertartás részeként az ifjaknak egy lajhárt kellett elejteniük, és az állat fején gyakorolták a zsugorítás módját. A lajhár szemét egy, az amazóniai esőerdőben gyakori növény termésével helyettesítették.

A hideg és a jég által megőrzött feláldozott inka lány múmiája

ismét forró homokkal töltötték meg. A folyamat közben és után a bőrt növényi olajokkal kezelték, hogy puha maradjon. Az ajkakat és a fej hátsó részét bevarrták. A bőrt porított faszénnel fényesítették. Azért, hogy a harcos a nyakában hordhassa, a fej tetejére zsinórt illesztettek.

A zsugorított fejek gyűjtése egy idő után olyan népszerű lett, hogy végül Ecuador és Peru kormánya is megtiltotta készítésüket. Az eredeti, hagyományos eljárással

készült, tollakkal díszített zanzák mellett már sok a kereskedelmi céllal, gyűjtők vagy turisták számára készített hamisítvány is, ezekhez olykor majomfejeket használnak. Napjainkban már sok múzeumban őrzött zanza fejről nehéz eldönteni, hogy eredeti, avagy másolat.

Zanza fejek
(Buffalói Természettudományi Múzeum, Buffalo, Amerikai Egyesült Államok, A világ múmiái kiállítás, Budapest)